

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

139:2 • 2019

Sonderweg mot Väst

Varför oron för västvärldens undergång också är ett specifikt tyskt tema

ANN-JUDITH RABENSCHLAG*

Stockholms universitet

År 2018 publicerade den tidigare tyske utrikesministern Joschka Fischer en bok med titeln "Västs nedgång" och underrubriken "Europa i 2000-talets nya världsordning".¹ Det är knappast anmärkningsvärt att Fischer har skrivit ytterligare en bok och inte heller att han fortfarande, även efter att ha lämnat dagspolitiken, lämnar synpunkter på världspolitiska teman.² Fischers senaste monografi bör dock lyftas fram eftersom den ger uttryck för ett fenomen som för närvarande dominerar stora delar av den tyska offentliga diskursen. Det är oron inför kollapsen av den nuvarande världsordning som har präglat de senaste årtionden och har garanterat en viss grad av politisk stabilitet och förutsägbarhet – först genom polariseringen mellan öst och väst, sedan i form av en *pax americana*. Valet av en populistisk amerikansk president, som satsar på politisk isolationism och ekonomisk protektionism, en ökande destabilisering av den europeisk-amerikanska relationen, Brexit och en ihållande försvagning av den Europeiska unionen, en framgång för högerpopulistiska partier på hela den europeiska kontinenten, rädsla för islamisk terrorism – allt detta har blandats i den tyska offentliga debatten till ett diffust hot vars måltavla framstår vara det politiska och kulturella väst sådant det framstått de senaste årtiondena.³ Visser-

*Forskare i historia vid historiska institutionen, Stockholms universitet

1. Joschka Fischer, *Der Abstieg des Westens: Europa in der neuen Weltordnung des 21. Jahrhunderts* (Köln 2018). Den svenska titeln på Oswald Spenglers *Der Untergang des Abendlandes* (1918–1922) är *Västvärldens undergång*. Reds. anm.

2. Fischer skriver regelbundet politiska kommentar för olika dags- och veckotidningar, bl.a. för *Dagens Nyheter*.

3. Jämför förutom Fischers bok: Christoph Schwennicke, "Das Ende des Westens: Wir gegen uns", *Cicero Online*, 17/1 2017, <<https://www.cicero.de/aussenpolitik/das-ende-des-westens-wir-gegen-uns>> (6/2 2019); Joschka Fischer, "Das Ende des Westens", *Süddeutsche Zei-*

ligen är oron för västvärldens undergång för närvarande spridd över hela Europa.⁴ Denna ängsla är dock även ett mycket tyskt tema. För "Västs nedgång", så lyder den här framförda hypotesen, skulle inte endast rubba den bestående globalpolitiska ordningen, utan dessutom beröva den tyska förbundsrepubliken en central del av sin nationella identitet.

Från Sonderweg-tesen till Westernisering-narrativet

När den kände tyske historikern Heinrich August Winkler år 2015 publicerade den sista volymen av sin monumental *Geschichte des Westens* avslutade han därmed samtidigt en berättelse som han redan snuddat vid år 2000, då första volymen av hans *Der Lange Weg nach Westen* publicerades: en bok om nationell tysk historia inriktad på politisk historia.⁵ Det är berättelsen om uppkomsten av den kulturella och politiska västvärlden. Dess rötter placerar Winkler i det latinska västerlandet – den delen av Europa som styrdes av Västrom och positionerade sig emot det bysantiniskt-ortodoxa Östrom. Ett tidigt särskiljande mellan kyrklig och sekulär makt, renässansen, reformationen och upplysningen lade grunden för liberala demokratiska statsbildningar och transatlantisk framgång för ett politiskt enat väst.⁶ I samband med den tysk-tyska återföreningen och upprättandet av den nya förbundsrepubliken hävdar Winkler att Tyskland slutgiltigt lämnade alla nationella *Sonderwege* och blev del av väst.⁷

Narrativet om ett successivt politiskt och kulturellt närmande av (Väst-)Tyskland till Västeuropa och de Förenta Staterna sedan slutet av andra världskriget berättas dock inte enbart av Heinrich August Winkler. Redan 1999 hävdade historikern Axel Schildt att förbundsre-

---

tung, 12/12 2016, <<http://www.sueddeutsche.de/politik/transatlantische-verbundenheit-das-ende-des-westens-1.3289483>> (6/2 2019); Deutschlandfunk Kultur, "Das Ende des Westens, wie wir ihn kannten": Bernhard Schlink im Gespräch mit Anke Schaefer", 9/11 2016, <http://www.deutschlandradiokultur.de/bernhard-schlink-zur-us-wahl-das-ende-des-westens-wie-wir-1013.de.html?dram:article_id=370960> (6/2 2019); Jakob Augstein, "Trump des Willens", *Der Spiegel*, 10/11 2016, <<http://www.spiegel.de/politik/ausland/us-wahl-donald-trumps-wahl-ist-das-ende-des-westens-a-1120608.html>> (6/2 2019).

4. Marko Lehti talar om "the new metanarrative of the West-in-crisis", jfr Marko Lehti, "After Liberal Peace? Crises of the Liberal West and the Illiberal Alternative for the Global Order", paper presenterat vid ISA Annual Conference 4–7 april 2018, San Francisco, USA.

5. Heinrich August Winkler, *Geschichte des Westens*, 4 vol. (München 2009–2015); Heinrich August Winkler, *Der lange Weg nach Westen*, 2 vol. (München 2000).

6. Winkler (2009–2015).

7. Winkler (2000).

publiken hade upptagits i västs sfär.⁸ Som Sonja Levsen och Cornelius Torp har visat, varierar det i vilken utsträckning tyska historiker reflekterar kring den konstruktivistiska karaktären av begreppen västerlandet och väst. Doering-Manteuffels koncept *Westernisierung* representerar till exempel ett försök att sätta Tysklands väg västerut i relation till andra västeuropeiska transformationsprocesser.⁹ Inte desto mindre, konkluderar Levsen och Torp, präglar "narrativet om ett långsamt övervinnande av gamla brister till fördel för en västerländsk-europeisk enighet fortfarande stora delar av historieskrivningen om Förbundsrepubliken".¹⁰

Narrativet om Tysklands framgångsrika *Westernisierung* utgör därmed den positiva motberättelsen samtidigt som den anknyter till tesen om en tysk *Sonderweg*. *Sonderweg*-tesen diskuterades mest livligt under 1970- och 1980-talen. Dess förespråkare, till exempel Hans-Ulrich Wehler, försökte förklara hur kulturnationen Tyskland kunde glida ned i det nationalsocialistiska barbariet och trodde sig finna svaren i en specifik nationell utvecklingsprocess. Till skillnad från andra västerländska nationer, lyder hans argumentation, har Tyskland genomlevt en snabb industriell modernisering men samhället och det politiska systemet präglades även fortsättningsvis av odemokratiska, antiliberala element.¹¹ Den nära anknytningen mellan *Sonderwegsthesen* och *Westernisierung*-narrativet blir extra tydlig i engelskspråkiga publikationer. Här översätts

8. Axel Schildt, *Ankunft im Westen: Ein Essay zur Erfolgsgeschichte der Bundesrepublik* (Frankfurt a.M. 1999).

9. Anselm Doering-Manteuffel, *Wie westlich sind die Deutschen? Amerikanisierung und Westernisierung im 20. Jahrhundert* (Göttingen 1999). En tydlig problematisering av begreppet "väst" i det tyska forskningssammanhanget görs t.ex. av Jasper M. Trautsch, "Was ist 'der Westen'? Zur Semantik eines politischen Grundbegriffs der Moderne", *Forum interdisziplinäre Begriffsgeschichte* 6:1 (2017) s. 58–66; Jürgen Osterhammel, "Was war und ist 'der Westen'? Zur Mehrdeutigkeit eines Konfrontationsbegriffs", i *Die Flughöhe der Adler: Historische Essays zur globalen Gegenwart* (München 2017) s. 101–114; Riccardo Bavaj och Martina Steber (red.), *Germany and 'The West': The History of a Modern Concept* (New York & Oxford 2015); Michael Hochgeschwender, "Was ist der Westen? Zur Ideengeschichte eines politischen Konstrukts", *Historisch-Politische Mitteilungen* 11:1 (2004) s. 1–30; Phillip Gassert, "Ex Occidente Lux? Der Westen als nationaler Mythos der Berliner Republik", *Vorgänge* 154 (2001) s. 15–22.

10. Sonja Levsen och Cornelius Torp, "Die Bundesrepublik und der Vergleich", i *Wo liegt die Bundesrepublik? Vergleichende Perspektiven auf die westdeutsche Geschichte* (Göttingen 2016) s. 9–28, citatet s. 12.

11. Hans-Ulrich Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte 1700–1990*, 5 vol. (München 1987–2008); Andreas Wirsching, "Bismarck und das Problem eines deutschen 'Sonderwegs'", *Aus Politik und Zeitgeschichte* 13 (2015), <<http://www.bpb.de/apuz/202981/bismarck-und-das-problem-eines-deutschen-sonderwegs?p=all>> (6/2 2019).

begreppet *Sonderweg* med hänvisning till väst exempelvis "the country's deviation from the liberal path of its Western neighbors" alternativt "its pronounced deviation from the road followed by its Western neighbors".¹²

Levsen och Torp hänvisar dock till en markant skillnad i funktion mellan *Sonderweg*-tesen å ena sidan och *Westernisierung*-narrativet å andra sidan, som har stor betydelse för den här anförda argumentationen. Till skillnad från *Sonderweg*-tesen är narrativet om Tysklands ingående i väst inte enbart ett centralt tolkningsmönster i forskningen – tesen om Tysklands framgångsrika *Westernisierung* spelar en central roll även i tysk dagspolitik. Winklers uppfattning om väst som ett "normativ projekt" som måste försvaras delas av stora delar av den förbundsrepublikanska politiska eliten.¹³ Det är då inte förvånansvärt att Heinrich August Winkler har kallats för Berlin-republikens store historiker och *Westernisierung*-narrativet för Berlinrepublikens *master narrative*.¹⁴

Islamistisk terror – terror mot väst?

Ett kort exempel kan förtydliga den centrala roll som begreppet väst spelar i dagens tyska offentliga debatt och då framför allt i samband med krissituationer. När en julmarknad i Berlin blev målet för en islamistisk terrorattack i december 2016 tolkades händelsen av både tyska och utländska medier samt politiker som ett angrepp på väst. Den mediala och politiska offentligheten följde ett vanligt tolkningsmönster. Islamistiska terrorattacker mot andra europeiska huvudstäder har också beskrivits som angrepp mot västerländska värderingar eller helt enkelt mot väst. Den centrala skillnaden ligger i reaktionerna hos de ansvariga statsledarna.

När den tyske förbundspresidenten Joachim Gauck, förbundskanslern Angela Merkel samt Berlins borgmästare Michael Müller kommenterade

12. Jag tackar Jürgen Kocka för tips. Wolfgang J. Mommsen, "The Return to the Western Tradition: German Historiography since 1945", *German Historical Institute, Washington, D.C., Occasional Paper 4* (1991) s. 19; Gordon A. Craig, "The German Mystery Case", *The New York Review of Books*, 30/1 1986, <<https://www.nybooks.com/articles/1986/01/30/the-german-mystery-case>> (6/2 2019). En bra översikt över den tyska *Sonderweg*-debatten finns i Jürgen Kocka, "German History before Hitler: The Debate about the German *Sonderweg*", *Journal of Contemporary History* 23/1 (1988) s. 3–16.

13. Levsen & Torp (2016) s. 14–15.

14. Eckhard Fuhr, "Der große Historiker der Berliner Republik", *Die Welt* 19/12 2008; Gassert (2001).

terrorattacken i Berlin undvek de att peka ut den tyska befolkningen eller den tyska staten som attackens offer. I stället talade samtliga tre politiker om ett kollektivt "vi" som hade varit terrorattackens mål. Gauck uttryckte sig på följande sätt: "Vi är nu skakade, men dessa dåd rubbar inte våra övertygelser. Vi står på fast mark och vi står tillsammans, i Tyskland, i Europa och överallt där människor lever och vill leva i frihet. [...] Vi i Tyskland blir i dag medvetna om att vi lever i en stark gemenskap där lag och mänsklighet gäller. [...] Denna gemenskap sträcker sig långt utöver våra nationella gränser."¹⁵

Angela Merkel talade inte heller om ett angrepp mot Tyskland, utan uppmuntrade befolkningen "att hitta kraften för livet som vi vill leva i Tyskland – fritt, tillsammans, öppet".¹⁶ Merkel undvek alltså noggrant att hänvisa till ett genuint tyskt sätt att leva utan talade om en livsstil som kan betecknas som västerländsk-liberal. I samma anda talade borgmästaren Michael Müller: "Detta dåd är ett angrepp mot vårt sätt att leva, mot våra värderingar och vår demokrati." Även Müller förtydligade den transnationella dimensionen genom att nämna att "hela den fria världen" sörjde terrorattackens offer.¹⁷

Andra europeiska statschefer som drabbades av islamistisk terror i sina respektive hemländer relaterade däremot uttryckligen till den egna nationen. När London blev målet för en islamistisk terrorattack den 4 juni 2017 talade premiärministern Theresa May om ett angrepp på den egna nationen. "Igår kväll", förklarade May, "föll vårt land offer igen

15. "Wir sind jetzt erschüttert, aber diese Taten erschüttern nicht unsere Überzeugungen. Wir stehen auf einem festen Grund und wir stehen zusammen, in Deutschland, in Europa und überall dort, wo Menschen in Freiheit leben und leben wollen. [...] Wir in Deutschland machen uns heute bewusst, wir leben in einer starken Gemeinschaft, in der das Recht zählt und die Menschlichkeit. [...] Diese Gemeinschaft reicht weit über unsere Landesgrenzen hinaus." Joachim Gauck, "Statement zum Anschlag auf den Berliner Weihnachtsmarkt, Schloss Bellevue, 20/12 2016", <<http://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Reden/DE/Joachim-Gauck/Reden/2016/12/161220-Statement-Wortlaut-Weihnachtsmarkt.html>> (6/2 2019).

16. "Wir werden die Kraft finden für das Leben, wie wir es in Deutschland leben wollen – frei, miteinander und offen." Angela Merkel, "Pressstatement von Bundeskanzlerin Merkel zum mutmaßlichen Anschlag am Breitscheidplatz in Berlin", 20/12 2016. <<https://www.bundesregierung.de/breg-de/aktuelles/pressekonferenzen/pressestatement-von-bundeskanzlerin-merkel-zum-mutmasslichen-anschlag-am-breitscheidplatz-in-berlin-842764>> (6/2/2019).

17. "Diese Tat ist ein Angriff auf unsere Art zu leben, auf unsere Werte und unsere Demokratie. [...] die ganze freie Welt trauert um die Opfer dieses feigen und unmenschlichen Anschlags auf unser friedliches Zusammenleben." Michael Müller, "Rede des Regierenden Bürgermeisters Michael Müller zum Terroranschlag auf dem Breitscheidplatz am 19. Dezember 2016", 21/12 2016, <https://www.berlin.de/rbmskzl/aktuelles/pressemitteilungen/2016/pressemitteilung_545077.php> (6/2 2019).

för en brutal terrorattack." Islamistisk extremism, hävdade hon, "kan endast besegras när vi leder människornas tankar från detta våld – och lyckas övertyga dem om att våra värderingar – pluralistiska, brittiska värderingar – är överlägset allt som predikanterna och anhängarna av hatet har att erbjuda. [...] Hela landet måste enas för att bemöta denna extremism, och vi får inte leva våra liv i skilda, segregerade gemenskaper utan som ett i sanning Förenat Kungarike."¹⁸

När en islamistisk extremist körde en lastbil mitt i folksamlingen på Drottninggatan i Stockholm den 7 april 2017 tolkade statsminister Stefan Löfven detta som ett försök "att underminera demokratin". Att försvara demokratin beskrevs av statsministern som en nationell uppgift: "Sådana gärningar kommer aldrig att lyckas i Sverige. [...] I den här svåra stunden så visar Sverige också sin styrka. [...] Jag vet att många nu är oroad och skräddade. Vi är många som kramar de som vi älskar extra hårt ikväll. [...] Ta hand om varandra och tillsammans tar vi hand om Sverige."¹⁹

När flera koordinerade islamistiska attacker ägde rum i Paris den 13 november 2015 talade president François Hollande om en krigshandling, "mot Frankrike, mot de värderingar som vi försvarar överallt i världen, mot det som vi är; ett fritt land som talar enat till världen".²⁰ Medan Merkel och Gauck talade om värderingar inom en transnationell gemenskap som Tyskland delar, vände Hollande på relationen och talade om franska värderingar som delas av en transnationell gemenskap. Presidenten fokuserade uttryckligen på den nationella sammanhållningen: "Frankrike

18. "Last night, our country fell victim to a brutal terrorist attack once again [...] It [Islamist extremism] will only be defeated when we turn people's minds away from this violence – and make them understand that our values – pluralistic, British values – are superior to anything offered by the preachers and supporters of hate. [...] the whole of our country needs to come together to take on this extremism – and we need to live our lives not in a series of separated, segregated communities but as one truly United Kingdom." Theresa May, "PM statement following London terror attack: 4 June 2017", <<https://www.gov.uk/government/speeches/pm-statement-following-london-terror-attack-4-june-2017>> (6/2 2019).

19. Stefan Löfven, "Uttalande av statsminister Stefan Löfven med anledning av händelserna i Stockholm", 7/4 2017, <<https://www.regeringen.se/uttalanden/2017/04/uttalande-av-statsminister-stefan-lofven-med-anledning-av-handelserna-i-stockholm/>> (6/2 2019)

20. "C'est un acte de guerre [...] contre la France, contre les valeurs que nous défendons partout dans le monde, contre ce que nous sommes, un pays libre qui parle à l'ensemble de la planète." François Hollande, "L'intégralité de l'allocution du président de la République François Hollande samedi matin, à l'issue du Conseil de Défense réuni à l'Élysée au lendemain des attentats meurtriers de Paris", 14/11 2015, <<https://www.youtube.com/watch?v=y-j9MOTccMM>> (6/2 2019).

är starkt och även om vi är skadade reser vi oss alltid igen. Det går inte att bryta ner oss även om vi är överväldigade av sorgen. Frankrike är stabilt. Frankrike är proaktivt. Frankrike är modigt och kommer att vinna över barbariet.”²¹

Den 17 augusti 2017 skakade ett islamistiskt terrorangrepp den spanska storstaden Barcelona. Till skillnad från May, Löfven och Hollande relaterade den spanske premiärministern Mariano Rajoy till en transnationell gemenskap av ”fria och öppna samhällen”.²² Slutligen vände sig dock även Rajoy explicit till den spanska nationen. Mot bakgrund av den interna striden mellan den nationella regeringen och separatiströrelsen i Katalonien använde Rajoy terrorattacken till att uppmana folket till nationell samling: ”Låt oss aldrig glömma att Spanien är ett enat folk.” Med tanke på terrorangrepp genomförda av ETA, påstod Rajoy: ”Vi har utkämpat många slag mot terrorismen under historiens gång. Vi har alltid vunnit dem. Även i denna situation kommer vi spanjorer att besegra den.”²³

Tyskland mellan öst och väst

Att de tyska statliga företrädarna i motsats till sina europeiska kollegor konsekvent betonade betydelsen av en transnationell värdegemenskap kan tolkas som en – i alla fall i icke-radikala politiska kretsar – fortfarande existerande skygghet inför emfatiska bekännelser till den tyska nationen. Denna retorik innebär samtidigt en språklig avgränsning från ”öst” och ett påstått tyskt mellanläge mellan ”öst” och ”väst”. Med tanke på det faktum att dagens Tyskland, vid sidan av Frankrike, är den drivande kraften i den Europeiska unionen och därmed representerar det politiska väst *par excellence*, är det lätt att glömma att Tysklands självklara tillhörighet till väst har varat endast några få decennier.

21. ”La France est forte et même si elle peut être blessée, elle se lève toujours et rien ne pourra l’atteindre, même si le chagrin nous assaille. La France, elle est solide, elle est active, la France elle est vaillante, et elle triomphera de la barbarie.” Hollande (2015).

22. ”Hoy la lucha contra el terrorismo es la principal prioridad de las sociedades libres y abiertas como la nuestra.” Mariano Rajoy, ”Declaración institucional del presidente del Gobierno con motivo del atentado terrorista en Barcelona”, 18/8 2017, <http://www.exteriores.gob.es/Embajadas/TIRANA/es/Noticias/Paginas/Articulos/18-08-2017_NOT01.aspx> (6/2 2019).

23. ”No olvidemos nunca que España es un pueblo unido [...] Hemos dado muchas batallas contra el terrorismo a lo largo de la Historia. Siempre las hemos ganado. En esta ocasión también los españoles vamos a vencerlo.” Rajoy (2017).

I sin studie om det tyska "Ryssland-komplexet" har Gerd Koenen visat vilken dragningskraft det politiska och kulturella öst hade på den tyska mentaliteten vid sekelskiftet 1900. Koenen beskriver relationen i synnerhet mellan Ryssland och Tyskland som ett "vidlyftigt svajande mellan ångest och beundran, mellan fobisk motstånd och emfatisk tillgivenhet".²⁴ Vid början av 1900-talet påstod till exempel Otto Hoetzsch, konservativ historiker och pionjär för den tyska *Ostforschung*, att Ryssland kunde vara en viktig bundsförvant när det gällde att bryta Storbritanniens hegemoni och säkra tyskarna "en plats i solen".²⁵ Medan denna uppfattning grundades i politisk-strategiska funderingar pratade talrika tyska intellektuella i början av 1900-talet om en specifik tysk mentalitet som ansågs vara oförenlig med kulturen i väst – representerad av Frankrike, Storbritannien och USA.

År 1914 upplevdes väst och dess "Ideen von 1789" som en fiende av den tyska allmänheten. Som motpol deklarerade tyska intellektuella i stället de tyska "Ideen von 1914", som hyllade antiliberalism, nationalromantik och en auktoritär statsledning.²⁶ Fientligheten mot väst, skriver Anselm Doering-Manteuffel, förstärktes ytterligare genom Versaillesfördraget, som fördömdes av stora delar av den tyska befolkningen som segermakternas "skamdiktat" (*Schanddiktat*). Dessa känslor utnyttjades så småningom i nationalsocialisternas propaganda.²⁷ I stället började tyska intellektuella intressera sig allt mer för "öst". Inom de så kallade konservativa revolutionärernas kretsar blandades hatkänslor gentemot väst med gamla drömmar om en tysk expansion österut, men också med en känsla av beundran för föregiven österländsk ursprunglighet och naturlighet. Ernst Niekisch, till exempel, en av de centrala figurerna i den konservativa revolutionen, framförde förhoppningen om att ett samarbete med öst skulle kunna driva ut "modernitetens gift" som väst hade spritt och göra Tyskland mer preussiskt igen.²⁸

Vid början av 1900-talet började man dessutom prata mycket om Tysklands så kallade "mellanläge". När första världskriget bröt ut var det

24. Gerd Koenen, *Der Russland-Komplex: Die Deutschen und der Osten 1900–1945* (München 2005) s. 9.

25. Koenen (2005) s. 43.

26. Anselm Doering-Manteuffel, "Perceptions of the West in Twentieth-Century Germany", i Bavaj & Steber (2015) s. 81–93, citatet s. 84; Koenen (2005) s. 58.

27. Doering-Manteuffel (2015) s. 86–87.

28. Wolfgang Wippermann, *Die Deutschen und der Osten: Feindbild und Traumland* (Darmstadt 2007) s. 51.

ingen mindre än Rudolf Kjellén som försökte härleda den tyska expansionspolitiken ur "geografins egen logik".²⁹ Den svenske statsvetaren, som utbildades vid Uppsala universitet och myntade begreppet *geopolitik*, lästes då flitigt långt bortom Sveriges gränser, inte minst i Tyskland.³⁰ Enligt Kjellén var den aggressiva tyska utrikespolitiken ett nödvändigt försök "att öfvervinna sitt medfödda onda, mellanläget [sic]".³¹ Även författaren Thomas Mann talade i sin *Betrachtungen eines Unpolitischen* som han skrev under första världskriget om "den tyska ensamheten mellan öst och väst".³²

Som germanisten Charlotta Seiler Brylla har påpekat, blev formuleringen "Mellantyskland" (*Mitteldeutschland*) efter 1945 ett politiskt nyckelbegrepp, som underströk åtminstone den ena tyska statens "mellanläge" av helt andra skäl: Innan undertecknandet av det tysk-tyska grundfördraget 1972 undvek västtyska politiker begreppet Östtyskland och talade i stället om Mellantyskland för att betona den provisoriska karaktären av den andra tyska staten. "Östra delen av Tyskland", skriver Brylla, "var enligt deras argumentation de områden öster om Oder-Neisse-gränsen [...] som Förbundsrepubliken inte ville erkänna som permanent polska."³³ Så sent som 1990 kunde den västtyske författaren Peter Schneider vara säker på att läsarna skulle förstå anspelingen på Tysklands geopolitiska läge mellan öst och väst när han publicerade en samling essäer om murens fall och den tyska återföreningen under titeln "Extremt mellanläge".³⁴

Väst som specifikt tyskt tema

Förbundskanslern Konrad Adenauer lanserade sin politik för en konsekvent tysk västbindning redan på tidigt 1950-tal. Trots detta behövdes det mycket övertalning, inte minst inom de egna leden, för att etablera Tysklands geopolitiska orientering västerut både inrikes och utrikes.³⁵

29. Gunnar Falkemark, "Tysklands expansionspolitik 1871–1914. Fallet Bagdadjärnvägen", *Statsvetenskaplig Tidskrift* 97:3 (1994) s. 241–277, här s. 267.

30. <<https://www.britannica.com/biography/Rudolf-Kjellen>> (6/2 2019).

31. Citerat efter Falkemark (1994) s. 268.

32. Citerat efter Koenen (2005) s. 54.

33. Charlotta Seiler Brylla, "Nomen est omen: Statsbeteckningar för det delade Tyskland", *Historisk tidskrift* 137:2 (2017) s. 228–258, här s. 237.

34. Peter Schneider, *Extreme Mittellage: Eine Reise durch das deutsche Nationalgefühl* (Hamburg 1990).

35. Philipp Sarasin har visat att begreppet väst användes mycket flitigt i det tyska språkområdet framför allt under åren 1945–1960. Detta ger intrycket att begreppet skulle etableras

Bland annat gällde det att övervinna den historiskt etablerade tysk-franska fiendskapen för att "komma fram i väst" (Winkler). Att de tysk-franska spänningarna inte hade undanröjts blev tydligt efter murens fall när framför allt Frankrike visade sig oroligt inför ett nytt starkt Tyskland i Europas mitt. Det återförenade Tysklands djupa förankring i det politiska väst är resultatet av långdragna och komplicerade politiska förhandlingar. Ett "Västs nedgång" (Fischer) skulle följaktligen skapa större identitetsproblem för Tyskland än för många av dess europeiska grannländer. För "väst", och detta är också Philipp Gasserts bedömning, "är ett ytterst tyskt tema".³⁶

Det är en bitter historisk ironi att det politiska narrativet om Tysklands framgångsrika förankring i väst inte bara dominerar liberal-demokratiska kretsar i dag utan även har anammats av högerpopulistiska aktörer. När det högerpopulistiska partiet *Alternative für Deutschland* (AfD) våren 2016 visade sig vara en ny stark aktör i den tyska politiken, firade den högerpopulistiska veckotidningen *Junge Freiheit* detta med rubriken: "Äntligen valbart: Försvaret av västliga värderingar". Att *Junge Freiheit* tolkade "försvaret av västliga värderingar" som en kulturkamp à la Huntington, blev tydligt i efterföljande artikeln: "Tack AfD", skriver journalisten, "detta är [...] det första ordet som man skulle tillägna AfD för sitt upprop till kamp mot islam."³⁷ Även Alexander Gauland, AfDs partichef, varnade för familjeåterförening av migranter med hänvisning till väst: "Dessa människor är till stor del dåligt utbildade muslimer som motsätter sig våra frihetlig-västerländska värderingar, grundlagen och kvinnans jämställdhet."³⁸ Trots flera paralleller mellan den nya tyska högern och mellankrigstidens konservativa revolutionärer hittar vi därmed en markant skillnad. För till skillnad från de högerkonservativa intellektuella under 1920 och 1930-talen använder dagens tyska höger-

---

i den tyska offentligheten som gemensam referenspunkt. Philipp Sarasin, "Die Grenze des ‚Abendlandes‘ als Diskursmuster im Kalten Krieg. Eine Skizze", i David Eugster & Sibylle Marti (red), *Das Imaginäre des Kalten Krieges: Beiträge zu einer Kulturgeschichte des Ost-West-Konfliktes in Europa* (Essen 2015) s. 19–44, citatet s. 38.

36. Gassert (2001) s. 20.

37. Nicolaus Fest, "Endlich wählbar: Die Verteidigung westlicher Werte", *Junge Freiheit* 19/4 2016.

38. Alexander Gauland, "Mit ihrer Forderung nach uneingeschränktem Familiennachzug setzen die Grünen den sozialen Frieden in Deutschland aufs Spiel", 11/10 2017, <<https://www.afd.de/alexander-gauland-mit-ihrer-forderung-nach-uneingeschraenktem-familiennachzug-setzen-die-gruenen-den-sozialen-frieden-in-deutschland-aufs-spiel>> (6/2 2019).

populister begreppet väst endast med en positiv konnotation. Deras väst har dock lite att göra med år 1789 idéer. I stället presenterar sig detta väst som en diffus blandning av västerländsk kultur, kristendom, xenofobi och nationalromantik vars enda funktion verkar vara att fördöma en motståndare – en påstått fientligt islam.